

РЕЦЕНЗИИ И ОТЗЫВЫ

Тимощук О.В.

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ ДОЦЕНТА ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. І.І. МЕЧНИКОВА Б.С. БАЧУРА «ІНСТИТУТ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У ЦИВІЛЬНОМУ ЗВИЧАЄВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ В X - СЕРЕДИНІ ХІХ СТ. (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)»

В умовах провадження земельної реформи в нашій державі, коли лише 25 жовтня 2001 р. Верховна Рада України ухвалила новий Земельний кодекс, будь-які наукові погляди на історичні форми розвитку земельних відносин уже потенційно містять елементи актуальності. Адже в практичному плані врахування багатоміжових історичних традицій при реформуванні українського села дозволить запобігти певним ускладненням, що можуть виникати під час здійснення конкретних заходів із розпаювання земель і утворення фермерських господарств.

Разом із тим сформульована в такому вигляді тема дослідження дозволяє також відразу звернути увагу й на теоретичний аспект проблеми. Вона містить питання, що належить до наукової царини. Визначення нових конституційних віх розвитку сучасного суспільства потребує неупереджених наукових висновків щодо нашого радянського минулого, зокрема земельних відносин, народжених колгоспним ладом. Чи було це явищем, природним для України, чи штучно запровадженим примусовими засобами колективізації? Адже загальновідомо, що процес формування специфічних рис українського етнічного характеру завжди був пов'язаний з особливим ставленням до землі як загальнолюдської цінності. І це безпосереднім чином позначилося на національній правосвідомості українського народу, навіть на рівні його правової психології.

Отже, запропонована монографія є однією з перших спроб у вітчизняній юридичній науці дослідити еволюцію правового регулювання земельних відносин нормами цивільного звичаєвого права України в історико-правовому аспекті, що дозволяє проаналізувати розвиток правових норм залежно від сформованих історичних умов. Тому звернення автора до дослідження проблем формування й розвитку інституту цивільного звичаєвого права на українських землях є актуальним з наукової і практичної точок зору. Це особливо підкреслюється і тим, що теоретичні аспекти генези позитивного права, співвідношення його і звичаєвого права, норми позитивного права і правового звичаю, їх співіснування в часі і просторі ще не отримали остаточного вирішення та мають чимало дискусійних моментів.

Для обґрунтування наукових положень та висновків автор використав у цілому значну історіографічну та документальну базу. Серед них є публікації як дореволюційних російських та радянських, так і деяких сучасних українських та російських авторів.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ДОЦЕНТА ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. І.І. МЕЧНИКОВА Б.С. БАЧУРА «ІНСТИТУТ ЗЕМЕЛЬНИХ
ВІДНОСИН У ЦИВІЛЬНОМУ ЗВИЧАЄВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ В X - СЕРЕДИНІ ХІХ
СТ. (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)»

Джерельна база дослідження в цілому є досить насиченою і дозволяє обґрунтувати наукові положення стосовно визначених завдань написання монографії. Автор використав матеріали архівних фондів, опубліковані збірки нормативних документів, довідкові хроніки. Особливу цінність представляють документи та матеріали, виявлені в Центральному державному історичному архіві України в м. Київ, літописні зводи. Але найґрунтовніше, на наш погляд, було опрацьовано фундаментальні кодифікації ХІХ ст., що містяться в Зводах законів Російської імперії.

Автор залучив до наукового обігу деякі раніше невідомі архівні документи. При цьому автор вдало спирався на положення і теоретичні висновки, що містяться в наукових працях українських і зарубіжних юристів та істориків.

Вельми цікавим уявляється і проведений автором аналіз литовського, польського, німецького законодавства, яким на різних хронологічних відрізках урегулювалися земельні відносини на українських теренах, спроба простежити вплив цих систем законодавства на подальший розвиток інституту земельних відносин в Україні.

Отже, комплексне опрацювання вищезгаданих джерел і літератури, сформульовані власні узагальнення і висновки не викликають сумнівів у достовірності і свідчать про наукову зрілість автора та наукову новизну дослідження, що має непересічне практичне використання. Воно полягає в тому, що напрацьований фактичний матеріал та висновки автора можуть застосовуватися при написанні монографічних досліджень, підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій з історії держави та права України, історії України, цивільного права України, земельного права України.

У наступних розділах роботи аналізується роль звичаєвого права в розвитку інституту земельних відносин у литовсько-польській період вітчизняної історії і висвітлюються особливості їх регулювання в українській козацькій державі. Їх матеріал приводить автора до наукових висновків, які не викликають суттєвих заперечень. Зокрема, автор висвітлює особливості оформлення на українських землях інституту чиншового права. Він переконливо довів, що при цьому умови сплати грошового оброку визначалися за нормами давнього звичаєвого права, а в їхню основу було покладено візантійський емфітевзис як вічно-спадкову оренду землі.

Він також доречно звернув увагу на те, що еволюція інституту спільної власності була пов'язана з розмежуванням самих понять “спільна власність” та “общинна власність”, і запровадження у Великому князівстві Литовському так званій “волочений помір” не зруйнував общинного землеволодіння в Степовій Україні, де оформлення інституту приватної земельної власності тільки розпочиналося.

Рецензент також у цілому згодний із висновком автора, зробленим у монографії положеннями третього розділу роботи про те, що сервітутні відносини до Люблінської унії 1569 р. переважали на Правобережній Україні, а згодом були поширені й на Лівобережну Україну. На особливу увагу заслуговує й твердження автора про те, що однією з поширених форм землеволодіння у ХVІІІ ст. у козаків і шляхти було сябринне землеволодіння, яке за своїми рисами відрізнялося і від общинної, і від подвірної форми землеволодіння.

Водночас автор зосередив головну дослідницьку увагу на такій, характерній для Лівобережжя у XVIII ст., формі особистої земельної власності, як займанщина. Йому вдалося зосередитися на вивченні проблем розмежування понять "власність" та "володіння" у чиншовому праві й зробити цілком логічне припущення про те, що тривале існування на українських землях чиншового права призвело до тотожності понять "власність" і "володіння".

Автор на тлі короткої загальної характеристики реформ російського царського уряду щодо України висвітлив процес ліквідації її автономії, зокрема в питаннях суду і права. Він зробив висновок про те, що метою створення першого зводу українських законів "Права, за якими судиться малоросійський народ" (1743 р.) була спроба знайти у старих законах, зокрема у звичаєвому праві юридичне обґрунтування й підтвердження прав і привілеїв великих землевласників.

Не викликає заперечень і положення монографії, де йдеться про те, що і в подальшому царський уряд був змушений визнавати доцільність залишення місцевих цивільних законів, що ґрунтувалися на нормах звичаєвого права.

Структура монографії є на наш погляд, цілком слушною і дозволяє з належним ступенем повноти розкрити заявлені автором наукові проблеми і досягти поставлених цілей.

Безперечно, загальна позитивна оцінка рецензованої монографії не позбавляє рецензента можливості висловити автору деякі побажання та звернути увагу на доцільність окремих уточнень по тексту.

1. Деякі сумнівні викликають хронологічні рамки дослідження, оскільки автор сам говорить про те, що аж до початку XX століття на території України зберігалися норми цивільного звичаєвого права, які регулюють земельні відносини, а в деяких місцевостях вони залишалися єдиною законною підставою для різних операцій із землею. Тому було б доцільно простежити їх генезис до кінця XIX – початку XX ст.ст.

2. Висвітлюючи особливості земельних відносин у Галицько-Волинському князівстві, автор лише побіжно звертає увагу на позитивний вплив німецького права щодо їх розвитку. На наш погляд, у роботі варто було зробити поглиблений юридичний аналіз цього процесу.

3. У плані підвищення практичної значущості роботи вельми доречним було б по-чути конкретні пропозиції автора щодо вдосконалення сучасного земельного законодавства України.

Втім, на думку рецензента, указані недоліки суттєво не впливають на загальну високу оцінку поданої монографії. Вони не порушують концептуального ядра роботи та мають на меті скоріше привернути увагу автора до можливих перспективних напрямів подальшої наукової розробки обраної теми.

Надійшла до редакції 25.08.2007 р.